ПОШУКИ ТА ЗНАХІДКИ

В. О. Харламов (Київ)

Нові дані про початок книгодрукування у Києві *

На основі аналізу нещодавно виявленого документа автор висловлює оригінальну точку зору щодо встановлення дати першопочатку книгодрукування в Києві.

Значною подією в культурному житті українського народу, особливо в діяльності Києво-Печерської лаври, була поява в її стінах друкарні, адже книгодрукування сприяло дальшому, більш інтенсивному розвитку культури, зокрема мови, літератури, поширенню наукових знань, посиленню спілкування з іншими народами.

Заснування друкарні у Києво-Печерському монастирі в 1615 р. приписується Єлисею Плетенецькому, а першою книгою лаврського видання вважається «Часослов», який вийшов у 1616 р. з передмовою З. Копистенського [1]. Проте висловлювалися й інші думки щодо питання про початок книгодрукування у лаврі та часу появи першої друкарні в Києві. Так, автор першого дослідження про Києво-Печерську лавру С. Миславський писав, що у 1531 р.** К. І. Острозький подарував їй літери та устаткування для налагодження друкарської справи, і з 1533 по 1706 р. там друкувалися книги [2].

Поява праці С. Миславського викликала жваву дискусію. Частина дослідників негативно поставилася до цього повідомлення, тим більше, що його автор не вказав джерело. Наприклад, Є. Болховитінов вважав, що вказана «версія» є бездоказовою [3], а М. О. Максимович заявив, що вона є не чим іншим, як «вимислом минулого століття» [4].

Інші дослідники не робили поспішних висновків, намагаючись розібратись у проблемі [5]. Нещодавно виявлений документ змушує знову повернутися до цього питання. У документі зазначалося, що в 1781 р. печерський архімандрит Протасій повідомив у Петербург, що «в 1531 г. князь Острожский К. И. подарил Киево-Печерскому монастырю литеры и все орудия к печатному делу принадлежащим из Острожской своей типографии и испросил дозволительную грамоту у короля польского на построение типографии в Печерском монастыре» [6]. Далі в документі повідомлялося, що за вказівкою К. І. Острозького Протасій побудував напроти «Николаева монастыря» дерев'яний дім для друкарні з церквою св. Катерини і «печатание книг действительно

---

* Автор не претендує на остаточну відповідь про встановлення точної дати першопочатку книгодрукування в Києві. В повідомленні в основному розглядається нещодавно виявлений документ, присвячений цьому питанню.

[1] Болховитинов Е. Описание Киево-Печерской лавры.— К., 1826.— С. 56; Маслов С. І. Українська друкована книга XVI—XVIII ст.— К., 1925.— С. 18; Попов П. М. Початковий період друкування у слов'ян.— К., 1958.— С. 17; Киев : Энциклопедический словарь.— К., 1982.— С. 554.

** Наведена тут дата небезсумнівна, адже помер К. І. Острозький 1530 р. Очевидно, ця розбіжність пояснюється недосконалістю системи літочислення у XVIII ст.

[2] Миславский С. Описание Киево-Печерской лавры.— К., 1791.— С. 65, 66.

[3] Болховитинов Е. Описание Киево-Печерской лавры.— С. 56.

[4] Максимович М. А. Собр. соч. — К., 1888.— Т. III.— С. 717.

[5] Троцкий П. Типография Киево-Печерской лавры // Труды Киевской духовной академии.— 1865.— № 5.

[6] ЦДІА УРСР, ф. 128, оп. 1, спр. 566, 1781 р., арк. 70.

началось с 1533 г.»[7]. Вважаємо, що, можливо, саме цей документ був використаний С. Миславським.

Які ж аргументи висували опоненти С. Миславського, заперечуючи його твердження про початок книгодрукування у лаврі в 1533 р.?

1. За князя К. І. Острозького ще не було друкарні в Острозі, оскільки вона була створена у 1580 р. його сином — К. К. Острозьким. Проте питання про існування друкарні за життя К. І. Острозького досі залишається остаточно нез'ясованим. Не виключена можливість, що, маючи величезні багатства, значний авторитет та широкі зв'язки, він міг придбати друкарське устаткування на Заході і подарувати його Києво-Печерській лаврі, для якої не шкодував коштів, будучи її ктитором з 1511 р. і до своєї кончини. Крім того, необхідно мати на увазі, що видавнича діяльність відомого білоруського друкаря Ф. Скорини у заснованій ним у 1525 р. у Вільнюсі друкарні припадала якраз на той час, коли К. І. Острозький був гетьманом литовським. Тому, можливо, саме Скорина на замовлення останнього виготовив літери та устаткування для лаврської друкарні або навіть продав те, що використовував у Вільнюсі, оскільки у 1530 р. виїхав до Кенігсберга.

2. На малюнку, опублікованому в книзі «Тератургима» А. Кальнофойського, місцезнаходження друкарні вказується на території монастиря, а не за його межами. Це пояснюється тим, що на час появи малюнку вона вже була розміщена в іншій будівлі, де знаходиться й нині *. До того ж, уважно вивчивши цей малюнок, неважко виявити на ньому і попереднє приміщення друкарні, але не проти Миколо-лікарняного монастиря, як помилково вважав М. Закревський[8], а проти Миколо-пустельного монастиря, поблизу північно-східної стіни Печерської лаври, як вказував С. В. Бессонов. На малюнку будівля друкарні зображена у вигляді одноповерхового дерев'яного будинку з двосхилим дахом, біля північної торцевої стіни — невеличкий тамбур, поряд з ним — остов маленького дерев'яного храму, що стояв у 1638 р. уже без хреста.

3. Досі не вдалося виявити жодної книги того періоду. Проте цей аргумент не є переконливим, оскільки книги лаврської друкарні, датовані до 1616 р., були вилучені з церкви у 1844 р. за указом Синоду з метою боротьби проти старообрядництва. Зокрема, у Броварах, Вишеньках, Дударкові зберігалася «Минея общелаврской печати 1608 г.», в Романівці та Осокорках — «Псалтырь» 1606 р. Крім того, було виявлено «Канонник» 1614 р., «Триодь постную» 1615 р., «Часослов» 1616 р. та ін.[9] На жаль, ці видання не збереглися. Можна припустити, що і серед анонімних стародрукованих праць є також книги лаврського друку 30-х років XVI ст. До того ж слід врахувати, що в ті часи через відсутність паперу і погану його якість тираж видань був незначний і забезпечував переважно потреби монастирів. Тому не виключена можливість, що ранні видання були знищені в результаті непоодиноких пожеж, що відбувалися у монастирі в XVII—XVIII ст. Вважаємо, що друкування книг у заснованій Є. Плетенецьким друкарні почалося не у 1616 р., а не пізніше 1608 р. Це не суперечить даті придбання друкарні, яка була привезена до Києва після смерті Балабана у 1606 р. Якщо дотримуватися думки про те, що перша книга надрукована лише у 1616 р., не зрозуміло, що робили друкарні протягом майже 10 років.

4. В грамоті московського патріарха від 1688 р. й інших документах заснування друкарні приписується Є. Плетенецькому. Дійсно, його заслуги в розвитку книгодрукування у Києві величезні і ніким не

---

[7] Там же, арк. 79.

* Лаврська друкарня певний час розміщувалася на Іпсилантієвому дворищі.

[8] Закревский Н. Летопись и описание Киева.— М., 1858.— С. 638.

[9] Троцкий П. Краткий исторический очерк типографии Киево-Печерской Лавры // Киевские епархиальные ведомости.— 1865.— № 9.— С. 352.

применшуються. Проте вищенаведені документи свідчать, що спроба організації друкарні у Києво-Печерській лаврі була зроблена задовго до нього.

Враховуючи обмеженість даних, нині важко судити про масштаб та характер видань першої лаврської друкарні, а також про її дальшу долю. Ймовірно, у Києві вона існувала недовго і незабаром була перенесена до Супральського монастиря [10]. Причиною цього могли бути випробування, які довелося витримати Києво-Печерському монастиреві наприкінці XVI ст. внаслідок того, що на відміну від верхівки української православної церкви його архімандрит відмовився підтримати Брестську церковну унію. За активну боротьбу проти брестської змови та непідкорення архімандрита Никифора Тура польській владі лавра була позбавлена багатьох привілеїв. У неї відібрали більшість володінь, її головну садибу кілька разів оточували урядові війська з метою передачі монастиря в руки уніатів. Ця боротьба продовжувалася тривалий час. Зрозуміло, що коли монастирській верхівці доводилося вирішувати питання — бути чи не бути лаврі православною, вона мало уваги приділяла друкарні. Згодом, діставши рішучу відсіч з боку народних мас, польська влада обмежила каральні акції щодо Києво-Печерської лаври, а через деякий час остаточно відмовилася від намірів перетворити її на ідеологічний центр уніатства на Україні.

Саме в цей складний період архімандритом печерським став Єлисей Плетенецький, який відзначався великими організаторськими здібностями та невичерпною енергією. Це була освічена людина, яка добре розуміла значення друкованого слова в ідеологічній боротьбі проти католицизму. Він відновив книгодрукування у лаврі на новій, більш потужній базі. Для цього на початку XVII ст. у Стрятині було придбано занедбану друкарню, що раніше належала Ф. Балабану. Друкарня, заснована Є. Плетенецьким, працювала понад 300 років. Навколо неї згуртовувалися українські вчені, письменники, художники, друкарі, які розгорнули велику видавничу діяльність. Книги, які тут виходили, мали полемічний, антикатолицький характер, містили статті та післямови, що викривали злодіяння римсько-католицької церкви та брехливість її учення, поширюваного на Україні польсько-шляхетською владою та католицьким духівництвом. Незважаючи на різні утиски та перешкоди, до середини XVII ст. Києво-Печерською друкарнею було видано близько 80 книг, у тому числі 12 — латинською та польською мовами. З них збереглося лише 58 [11].

Лаврські видання відрізнялися високим рівнем друкарської та художньої майстерності. Для них характерні не лише українські національні традиції, а й використання досвіду російського першодрукаря Івана Федорова. Однак безпосереднього копіювання його видань у київському книговидавництві не помітно [12]. Це можна пояснити тим, що кияни прагнули творчо використати як кращі вітчизняні, так і греко-слов'яно-венеціанські зразки. Сам Іван Федоров у післямові до «Апостола» 1564 р. писав, що Венецію вважали у Москві чи не найзразковішою країною в справі видання книг. Київських друкарів приваблювали добре прикрашені гравюрами книги, гармонійна композиція текстових сторінок, уміло використані гравюри — ілюстрації. Про популярність венеціанських видань у Києві свідчив один з відомих діячів Києво-Печерської друкарні Тарасій Земка, який у передмові до «Литургиариона» («Служебника») 1629 р. писав: «Многаа аз еллинская церковныя книги, тамо (в Венетии) типом изданаа, прочет» [13]. Крім

[10] Білодід О. І., Харламов В. О. І повідав напис Несторової печери // Знання та праця.— 1984.— № 9.— С. 23.

[11] Запаско Я. П. Мистецтво книги на Україні в XVI—XVIII ст.— Львів, 1971.— С. 114.

[12] Книга і друкарство на Україні.— К., 1964.— С. 72.

[13] Остроковский В. М. Тарасий Земка — южнорусский литературный деятель XVII века.— Пг., 1921.— С. 65.

того, багато гравюр київського «Анфологиона» 1619 р. схожі на гравюри венеціанського « Молитвослова» 1536 р., «Сборника» 1538 р., «Часослова» 1566 р. та ін.

У Києво-Печерській лаврі друкувалися книги різного обсягу — від невеликих брошур («Візерунок цнот» 1618 р. — панегірик на честь Є. Плетенецького) до грунтовних видань, таких, як «Анфологион» 1619 р., «Беседы на 14 посланий» 1623 р., так званий «Большой требник» Петра Могили 1624 р. Більшість видань супроводжувалися цікавими передмовами та післямовами, де порушувалися актуальні питання політичного та культурного життя країни. Так, у післямові до «Триоди постной» 1627 р. обгрунтовувалася необхідність видання книг мовою, зрозумілою широкому колу читачів. До «Часослова» 1616 р. передмову написав відомий письменник та культурний діяч З. Копистенський. На той час «Часослов» був навчальним посібником для початкової школи. У передмові до книги «Беседы на деяния апостолов» 1624 р. З. Копистенський, звертаючись до читачів, просив їх берегти книгу як безцінний скарб, як «дражайший бисер», прикрашений «багряницею сармацькою». Далі він закликав: Приемлете его (цей книжковий дарунок. —*В.Х.*), росиве и словяне, и македоновее. Стяжите к болгарве, сербове и босвяне, облобозайте и истрове иллирикове и далматове. Срящете и молдавяне, мултане и унгровлахове. Восприймете и чехове, моравляне, гарватове и всея широковластная Сарматич възлюби и притяжи» [4] .

Отже, лаврська «учебная дружина» орієнтувалася на розповсюдження своїх книг серед слов'ян та їх сусідів і це відіграло важливу об'єднуючу роль в розвитку культури та літератури слов'янських народів [15].

З. Копистенський написав кілька книг полемічного, антикатолицького змісту, зокрема «Книгу о вере» (1620—1621 рр.). У книзі «Літос» (1644 р.) Євсевій Пимон (деякі автори вважають, що це псевдонім Петра Могили) дав гнівну відповідь на пасквіль ренегата К. Саковича, який називав український народ бездарним, темним та забобонним. «Літос», «Патерикон» (1635 р.) С. Косова та «Тетратургима» (1638 р.) А. Кальнофойського, видані польською мовою, стали ідеологічною зброєю православних, що відстоювали свої звичаї та традиції. Їх автори мали на меті захист лаврських святинь від «хулений» католиків та їх агентів-уніатів, що мало в тих умовах велике політичне значення.

Крім богословської літератури, у лаврській друкарні видавалися книги світського характеру: панегірики, учбові посібники, календарі, праці з історії та мовознавства. Одним з найцікавіших панегіриків є «Верше на жалосный пограб Петра Конашевича Сагайдачного», виданий у 1622 р. і присвячений пам'яті гетьмана запорізьких військ П. Конашевича-Сагайдачного в зв'язку з його смертю та похованням 10 квітня 1622 р. у Київському Братському монастирі. У «Віршах» розповідалося про подвиги та заслуги покійного гетьмана перед вітчизною. Як відомо, Сагайдачний прославився не лише переможними походами проти турок і татар, зокрема розгромом могутньої турецької фортеці Кафа у Криму, а й виступами на захист української культури, проти засилля уніатства, ієзуїтства та фанатичної польської шляхти. Видання книги відобразило факт появи на історичній арені запорізького козацтва — нової могутньої сили українського народу. На початковій сторінці книги, із зворотного боку, зображено герб запорізького війська, на іншій — вміщено портрет Сагайдачного на коні, з булавою в руці — знаком гетьманської влади — та з сагайдаком при боці. Виразність на гравюрі досягнута за допомогою найпростіших ла-

[14] Беседы на деяния апостолов.— К., 1624.— С. 16.
[15] Книга і друкарство на Україні.— С. 75.

конічних художніх прийомів. На іншій гравюрі відтворено штурм козаками турецької фортеці Кафа з написом: «Кафу воевал року 1616».

Великий науковий інтерес становить «Лексикон словенороссиский», виданий у 1627 р. Його автор — видатний український друкар, поет і драматург, художник і гравер Памво Беринда, якому заслужено було присвоєно почесний титул «архитопографа церкви Россиа», тобто «архитопографа святой Лавры». Такого титулу удостоювалися лише найвідоміші друкарі Європи, зокрема голландський книговидавець та друкар X. Плантен. П. Беринда на запрошення Є. Плетенецького прибув до Києва з Галичини у 1616 р., де працював у друкарні Федора Балабана (1602—1606 рр.), а пізніше — у Львівській братській друкарні (близько 1603—1616 рр.). У Києво-Печерській друкарні П. Беринда взяв активну участь у підготовці та виданні дуже складної книги «Анфологион» (1619 р.) та інших. Однак найціннішою з них був «Лексикон словенороссиский». Над ним П. Беринда почав працювати ще у Стрятинській друкарні. За порадою Ф. Балабана він збирав словниковий матеріал для пояснення церковнослов'янських та південнослов'янських слів та виразів, не зрозумілих російським, українським та білоруським читачам. У Києві він закінчив підготовку рукопису, а згодом видав його окремою книгою під назвою «Лексикон словенороссиский и имен толкованіе. Тщаніем, веденіем же и иждивеніем малейшаго в іеромонасех Памвы Берынды, протосингела фрону іерусалимскаго». Словник містить 6982 статті не лише мовознавчого, а й енциклопедичного характеру. «Лексикон» був дуже популярним. На його основі складено два румунські словники XVII ст., а також «Словено-греко-латинский лексикон» Ф. Полікарпова (1704 р.), «Супральский старославяно-польский лексикон» (1722 р.). «Лексикон» перевидавався у 1653, 1825, 1861 і 1963 рр.

Отже, Києво-Печерська друкарня вже на першому етапі свого існування відігравала прогресивну роль у розвитку культури та освіти. Її видання розповсюджувалися не лише на Україні, в Росії, Білорусії, а й у Молдавії, Болгарії, Сербії та інших країнах.

Нове піднесення друкарської справи на Україні припало на період, коли Києво-Печерського лаврою та Києво-Галицькою митрополією правив Петро Могила. В той час зростав виробничий потенціал Києво-Печерської друкарні, більш чіткою стала її організаційна структура. У ній працював колектив висококваліфікованих майстрів з різних спеціальностей, про що свідчить більшість видань. Із панегірика на честь П. Могили «Имнологія, си єсть песнославіє» 1630 р. дізнаємося, що керівниками друкарні, а фактично видавництва були Тарасій Земка — «всего типу правитель» та «типонадзорец» Памво Беринда. Решта працівників: Ісаія — «типонадзиратель», Артемій Половкович — «типоблюститель», Дмитрій Захаревич — «столоправитель», Стефан Беринда (син Памви) — «типограф», Натан Зинкович — «наборщик», Парфеній Молоковицький та Михайло Фойнацький — «батирщики» (майстри, що накладали фарби на друкарську форму), Леонтій Ієрусалимович — «письмолиятель» (словолитник). З художників підписалися два: Павло Макаревич та Федот Кіприєвич, які називалися «изобразителями». Можливо, це були рисувальники або гравери. У післямові до «Бесед на 14 посланий» (1623 р.) названо ще Тимофія Александровича — «мастера художества печатного» та «типографа» Тимофія Петровича.

За часів Петра Могили продовжувалося видання панегіриків, поетичних творів («Евхаристерион»), трактатів («Exegesis» 1635 р.), книг полемічного змісту й антикатолицької спрямованості та ін. Ці видання мали різний формат та обсяг. Однак, очевидно, найбільшою книгою, що з'явилася в першій половині XVII ст., був «Великий требник» Петра Могили (1646 р.), в якому налічувалося 1760 сторінок великого формату.

Видавці вже виробили принципи художнього оформлення книг, удосконалили поліграфічну базу, ними було створено та відлито два основні шрифти, характерними рисами яких стали красивий малюнок і велика виразність. Тексти книг для більшої зручності часто друкувалися у дві колонки, прикрашалися висохудожніми початковими літерами, заставками та кінцівками, орнаментними рамками й гравюрами. Однак особливу увагу лаврські видавці приділяли оформленню титульної сторінки та фронтисписа.

Над оформленням книги працювали відомі майстри граверного мистецтва, про що свідчать упорядковані ними видання. Вже вихід однієї з перших книг — «Анфологиона» (1619 р.) став своєрідною подією в слов'янському світі. Вона вражає красою та різноманіттям шрифтів: крім старих — стрятинського та острозького, використані й нові, київські шрифти, прикрашена червоними кіноварними рядками, має близько 20 гравюр-ілюстрацій, а також багато гравюрних прикрас високої художньої цінності.

Слід зазначити, що й пізніше ілюстративній гравюрі в лаврських виданнях приділялося чимало уваги, більш-менш важливі видання без ілюстрацій не випускалися. Наприклад, у «Триоди постной» (1627 р.) їх налічувалося 80, «Акафистах» (1629 р.) — 89, «Триоди цветной» (1631 р.) — 37, «Анфологионе» (1636 р.) — 27, «Евангелии учительном» (1637 р.) — 48, «Великом требнике» (1646 р.) — 20.

У першій половині XVII ст. найбільш відомим і талановитим гравером київських видань був Ілля, який прибув до лаври зі Львова близько 1636 р. На замовлення Петра Могили він оформив «Большой требник». Титул, фронтиспіс, заставки та кінцівки цього твору характеризуються чітко продуманою композицією, виразністю малюнка, де поєднуються традиційно книжкові елементи в дусі ренесансу та народні.

Ілля виготовив також 139 гравюр до окремого видання біблії під назвою «Лицевая библия Илли». Ще за життя П. Могили він підготував ілюстрації до Києво-Печерського Патерика, виданого пізніше — у 1661 р.

Видання Києво-Печерської друкарні ілюстрували й інші гравери, але більшість з них не підписувалися під своїми творами або ставили лише ініціали — монограми, наприклад: В, ВР, ВРА, ЕҚ, ҚР, Қ, ҚД, ҚП, ЛМ, ЛТ, ЛП, МТ, ПБ, СБТ, ТП, ТТ. Повним ім'ям або скорочено — ініціалами — підписувалися лише Ілля (Ілия, Ілі, Іл), Прокопій (ПР), Памво Беринда (ПБ). Деякі інші ініціали, раніше невідомі, тепер розшифровані. Наприклад, ініціали «ТП» належать київському «друкару» Тимофію Петровичу, монограма «ЛМ» — Тарасію Левковичу Земці. Монограміста «ТП» деякі дослідники вважають першим українським гравером, який ставив свій підпис під декоративними прикрасами («Беседы на 14 посланий»).

У гравюрах, крім традиційних церковних сюжетів, відображені сцени з народного побуту, селянської праці («Триодь постна» 1627 р.), реалістичні образи міщан, церковних осіб, зустрічаються українські пейзажі, ландшафти, архітектурні ансамблі та окремі історичні будівлі («Имлогия», 1630 р.), а також ілюстрації соціального змісту («Евангелие учительное», 1637 р.).

У першій половині XVII ст. в граверному мистецтві українські майстри використовували техніку ксилографії і досягли вагомих результатів. Однак можливості ксилографії, тобто техніки виготовлення гравюри на дереві, були обмеженими. Тому в процесі вдосконалення технічних прийомів у другій половині XVII ст. майстри перейшли на більш прогресивну техніку медериту — гравюри на міді.

Після великої пожежі, що сталася в монастирі у 1718 р., вже через 2 роки друкарня відновила свою роботу. В середині XVIII ст. у ній працювали 60 чол. на шести машинах, продуктивність кожної з яких

становила 500 друкованих аркушів на день [16]. В той час споруджувалася нова будівля словолитниці, в якій було розташовано вісім словолитних печей, приміщення словолитників та різьбярів [17]. Книги друкувалися на високоякісному папері, котрий надходив з фабрики в с. Пакулі [18], а також на імпортному.

Друкарі перебували в монастирі на особливому становищі і користувалися великими пільгами, про що свідчить архівний документ, датований 1751 р. (подається повністю у кінці статті). Наприклад, крім грошових та продовольчих добавок, вони були звільнені від сплати податків, а також не залучалися до будівельних та ремонтних робіт у Печерській фортеці [19].

До 1786 р. лавра була ставропігіальною, тобто незалежною, а також мала монопольне право на друкування та продаж духовних книг. Поступово лаврська друкарня перейшла під «опеку» російського уряду. Кульмінаційним моментом цього процесу став указ Петра I, виданий у 1720 р. У ньому говорилося про те, що «... вновь книг никаких, кроме церковных прежних изданий, не печатать, и оные церковные старыя книги для совершенного согласия с великороссийскими с такими церковными книгами справлять прежде печати с теми великороссийскими печатьми, дабы никакой розни и особаго наречия в оных не было, а других никаких книг ни прежних, ни новых изданий, не объявле о них в духовной колегии, и не взяв от оной позволенье, не печатать, дабы не могло в таких книгах никакой церкви восточной противности и с великороссийскою печатью несогласия произойти» [20]. Аналогічні укази та циркуляри надходили до Києва досить часто і сприяли налагодженню коректорської справи.

П. Троцький зауважував, що «книги в лаврській друкарні друкувалися тепер все справніше і справніше, так що вже до кінця XVIII ст. іноді з-під преса лаврського виходили книги не лише без логічних, а й без граматичних помилок» [21].

Продукція Києво-Печерської друкарні була відома далеко за межами України та Росії, оскільки багато її книг надходило до Польщі, Болгарії, Сербії і навіть на Афон. Водночас духовна верхівка лаври всіляко намагалася позбутися будь-якого контролю й обмежень на тематику видань. У 1787 р. архімандрит Самуїл Миславський, скориставшись перебуванням у Києві Катерини II, одержав у неї дозвіл на друкування у лаврській друкарні світських книг для академічних потреб. Відтоді поряд з церковною працювала цивільна друкарня, яка називалася академічною.

Збільшення випуску книжкової продукції дало лаврі прибуток розміром близько 10000 крб. асигнаціями, внаслідок чого стала можливою модернізація друкарні. Вона мала дев'ять видів літер лише слов'янської писемності — «кобелянские, библейские, евангельские, житейные, псалтырные, тестолинтовые, острожские, полууставные и схоластические», а також латинські, польські, французькі та німецькі [22].

У 1824 р. лавра дістала дозвіл на друкування книг не лише академічних та духовних, а й історичних, а також за окрему плату книг на замовлення приватних осіб. Її друкарня розширюється та вдосконалюється за рахунок закордонних верстатів та устаткування [23].

---

[16] Троцкий П. Краткий исторический очерк типографии Киево-Печерской лавры.— С. 358.

[17] Там же.

[18] Мацюк О. Я. Папір та філіграні на українських землях (XVI — початок XX ст.).— К., 1974.— С. 61, 62.

[19] ЦДІА УРСР, ф. 128, оп. 1, спр. 32, арк. 14.

[20] Троцкий П. Краткий исторический очерк типографии Киево-Печерской лавры.— С. 360.

[21] Там же.

[22] Там же.— С. 363.

[23] Там же.— С. 364.

Після пожежі 1849 р. друкарня ремонтувалася протягом 10 років. Перебудова корпусів друкарні та словолитниці здійснювалася близько двох років, після чого були значно збільшені площі виробничих приміщень, де працювало приблизно 100 чол.

ВІДПОВІДЬ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ НА ЗАПИТ СВЯТІЙШОГО СИНОДУ ПРО ОПЛАТУ ПРАЦІ І УМОВИ РОБОТИ МАЙСТРІВ ДРУКАРНІ

1751 р.

1. В Киевопечерской тіпографіи станов имеется шесть ис которыхъ на четыре ординарійно во весь годъ (выключая воскресные, праздничные и высокоторжественные дни, такожъ седмицу святую й предпразднества Христова Рождества день один, да попраздеству три дни й первую седмицу великого поста притомже й суботу страстную... по выпечатанию книгъ, в конечной оправке оныхъ яко то в зборе и в протчемъ происходящее) книгопечатание происходит. На всех же шесть становъ только въ ту пору книгопечатание бываетъ, когда случается самое нужнейшее, й къ скорому окончанию потребное дело, по которого совершении два стана паки без дела остаются. Во дни же тыи въ который надлежащее дело отправляеится, не имеютъ оные майстеры определенного времени ко отдохновенію, кроме того, черезъ которое выданный от нихъ пробы а у справщиков обретаются й время для обеда й вечери определенные.

2. Числю листов казенныхъ, в печать в одной книги такъ великой якъ и малой, полагается 1200 (кроме Миней, меншимъ числомъ печатаныхъ) съ якого накладу, болшихъ й чвертковыхъ книг тоже 1200 число с печати принимается, а с книгъ осмушечных и меншихъ, принимается по 2400, по тому что листы оныи на две книги разделяются. Листь же в одной (хотябы и с краснопечатными литерами случилось) на одномъ стану, съ оправкою пробъ, обостороно в два дни выпечататись долженъ (в якому оуспеху зимою с типографской казны, на всехъ оных майстеровъ, начиная с октября 1 числа по праздникъ светлый воскресення Христово, для работы во оутренний благовесть начинаемой свечъ выдается довольное число). Чего дабы на одномъ стану въ шесть дней, три таборки в вышепоказанном числе листовъ состоящии с печати выходить.

3. Перемены майстрамъ во определенной имъ должности, никакой неимеется, но только те сами при кождомъ стану три человека, а именно Зицеръ, Прасмайстеръ й Батейщикъ, й того при четырехъ станахъ дванадцать человекъ без переменно при деле ежедневно состоящихъ. Для случая же при Зицерах оучениковъ два или три содержится. А кроме сихъ более майстеровъ не имеется.

4. Всем вышепозначенным майстрамъ денги выдаются заработный. А именно: Зицерови за слогъ листа на обе стороны до книгъ великихъ и четвертковыхъ (с великихъ ли или мелыхъ литеръ онъ бы состоялъ) определено платить 164/6 копеекъ. За слогъ же листа на одну сторону осмушечного, й прочихъ дробнейшихъ на одну форму обостороннo печатаемыхъ видается тоже 164/6 коп. Прасмайстру за одной таборокъ в 1200 листахъ состоящий (какогоб онъ ни был положения, малыхъ ли или великихъ книгъ) обостороннo печатаемый определено також 164/6 коп. Батейщикъ же въ полъ одной пропорціи, то есть 82/6 коп. получаеть й того за одинъ чернопечатный таборокъ трем майстрамъ, а именно: Зицерови, Прасмайстру и Батейщику, выходить денег 414/6 коп. Когда же на якомъ листу хоть на одной стороне краснопечатание случается, то в том случае за одной краснопечатной таборокъ, Зицеру и Прасмайстру бывает по 20 коп., Батейщику же 10 коп. й того за краснопечатный одинъ таборокъ Зицеру и Прасмайстру и Батейщику выходитъ денегъ 50 коп. Однакъ не порознь имъ за оныи таборки, но собравъ ихъ довольное число, платежь купно производится. Кроме же показанного награжденія на собственной ихъ бумаке позволяется имъ печатать одних книгъ прикладну именно же: с книгъ великихъ, на вданого Зицера и Прасмайстра по две книги, на батейщиков же, по одной. Съ книгъ чвертковыхъ, на зицеровъ и прасмайстеровъ, по четыре книги, на батейщиков же, по две. Съ осмушковыхъ й меншихъ на зицеровъ

й прасмайстровъ по осми книгъ, на батейщиков же по четыре. К томужъ имъ на семъ дней еже неделно, две покупки стравных вещей, як то ... или рыбы, кроме ежедневно выдаваемого на одного человека по четвертке хлеба, определено давать денегъ 80 коп. Четвертку круповъ, три гарцы пшона, да в постные дни по одной рыбке вялой на человека. Олеи в посты по четыре кварты, а в непостны по две кварты. Да в воскресения и праздничные дни полуелейныя же й субботныя дни, по одной порции на человека простого віна. Солі й муки потребное число (й когда на все шестъ становъ печатания происходитъ, то всех вышепоказанныхъ харчей по пропорціи, такожъ и денегъ 40 коп. прибавлено бываетъ) для стряпания же имъ стравы поваръ й въ зимнее время стопникъ определяетъ.

5. По выпечатании й собраніи съ просушиванья, такъзборъ техъ в тетради, якъ, и в книги оныхъ же тетрадей собраніе, ревізию книгъ, счетъ, и связку в стосы, и что къ тому надлежитъ, тыижъ майстеры тіпографскіи обще отправляють в которое время станы остаются праздны. Къ делу же тому (за якое они кроме обыкновенныхъ харчей ничего не получают) время для окончанія не определено. Но сами себе якъ возможно понуждаютъ привести оное дело в совершеніи, дабы чрезъ то полученное себе работою денегъ напрасно не отщетится.

6. Во всехъ таборкахъ коликое число листовъ хотя оуже во второмъ пункте й показано, однакъ иногда случается что бываетъ в некоторыхъ книгахъ мало болшее оныхъ листовъ число или и меншее, которой примеръ тамже о Минеяхъ предложено. За что прасмайстрамъ и батейщикамъ, ни прибавки в платеже ни вычету не чинится, но происходитъ равное награждение, какъ в четвертомъ пункте показано. К томуже за печатаніе малыхъ книгъ, яко то Каноников, воскресныхъ, параклисовъ, й прочихъ таковыхъ, онижъ майстеры никакого денежного награждения не получают. Но вместо того, всемъ имъ позволяется такихъ книжицъ прикладни на собственной бумаге по 50 выпечатать. Сверх же всего того домы техъ служителей, которыи обретаются при Киевопечерской крепости, от общенародныхъ въ должности подданической тяжести оупотребляются, но отправляемую ихъ при типографии службую защищены состоять».

ЦДІА УРСР, ф. 128, оп. 1, спр. 32, арк. 5—14.

Одержано 15.06.89.

На основании анализа недавно обнаруженного документа автор высказывает оригинальную точку зрения на дату начала книгопечатания в Киеве.

Л. Т. Масенко (Київ)

Невідома сторінка з біографії С. Палія

У кінці XVII ст. велику роль у боротьбі проти турецько-татарської агресії відіграв фастівський полковник Семен Палій (Семен Пилипович Гурко). В часи, коли запорожці після смерті знаменитого кошового отамана Сірка не здійснили майже жодного, крім двох-трьох «гідних справжніх лицарів» походів[1], ініціатором і організатором боротьби з південним ворогом став Палій. Талант і хоробрість козацького полковника сприяли тому, що військо, кероване ним, не знало поразки. Ім'я Палія наводило на татар такий жах, як свого часу ім'я Івана Сірка.

[1] Эварницкий Д. И. История запорожских козаков.— СПб., 1897.— Т. 3.— С. 213.